

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 27 (2011)

Εκλογές πρώτης, δεύτερης και τρίτης τάξης: κόμματα, ηγεσία, αποχή

Περιβαλλοντικές συγκρούσεις στην Τουρκία: Κράτος, κοινωνία πολιτών και δημόσια ζωή

Αιμιλία Βουλβούλη

doi: [10.12681/sas.810](https://doi.org/10.12681/sas.810)

Copyright © 2015, Αιμιλία Βουλβούλη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βουλβούλη Α. (2015). Περιβαλλοντικές συγκρούσεις στην Τουρκία: Κράτος, κοινωνία πολιτών και δημόσια ζωή. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 27, 141-157. <https://doi.org/10.12681/sas.810>

Περιβαλλοντικές συγκρούσεις στην Τουρκία: κράτος, κοινωνία πολιτών και δημόσια ζωή

Αιμιλία Βουλβούλη*

Οι διαμάχες που έχουν περιβαλλοντικές διαστάσεις αποτελούν συχνό φαινόμενο στη σύγχρονη Τουρκία. Χαρακτηριστικά τέτοιων συγκρούσεων είναι οι μεγάλες κινητοποιήσεις εναντίον της κατασκευής υδροηλεκτρικών φραγμάτων στα νοτιοανατολικά της χώρας, η δραστηριοποίηση στην Πέργαμο κατά της λειτουργίας ενός χρυσοφωρυχείου καθώς και η κινητοποίηση εναντίον της κατασκευής μιας γέφυρας στον Βόσπορο της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες σε τέτοιες κινήσεις, οι λόγοι που παρακινούν στην αντίδρασή τους σχετίζονται με τα καταστρεπτικά αποτελέσματα που η κατασκευή αυτών των έργων θα έχει στο φυσικό και πολιτισμικό πλούτο των περιοχών καθώς και στη ζωή των κατοίκων τους. Επιπλέον, με τις κινητοποιήσεις αυτές ασκείται κριτική στον τρόπο που λαμβάνονται οι αποφάσεις στο επίπεδο της κεντρικής πολιτικής και τίθεται το ζήτημα ποιος έχει δικαίωμα να αποφασίζει τι. Η εργασία αυτή, που στηρίζεται στη διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας, εστιάζει στην ανάλυση των συγκεκριμένων δραστηριοποιήσεων τις οποίες αντιλαμβάνεται ως συλλογικές δράσεις στη σφαίρα της δημόσιας ζωής, δίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην πρωτοβουλία κατά της κατασκευής της γέφυρας στον Βόσπορο.

Εισαγωγή

Η ερευνητική αυτή εργασία αποτελεί εθνογραφική μελέτη μιας κινητοποίησης βάσης σε μια γειτονιά της Κωνσταντινούπολης, στην Τουρκία.¹ Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται η αντίδραση των κατοίκων μιας περιοχής, στις όχθες του Βοσπόρου, στην κυβερνητική απόφαση για την κατασκευή μιας γέφυρας που θα συνδέσει τις ασιατικές με τις ευρωπαϊκές ακτές της πόλης. Οι κάτοικοι της γειτονιάς πάνω από την οποία θα κατασκευαστεί η γέφυρα (στην ευρωπαϊκή ακτή), έχουν

* Διδάκτορα Πανεπιστημίου Αιγαίου, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας & Επικοινωνίας
<emilia@aegean.gr>

δημιουργήσει μια πρωτοβουλία, την Πρωτοβουλία της Περιοχής Αρναβούτκιοϊ (στα τουρκικά Arnavutköy Semt Girişimi-ASG), αντιτιθέμενοι στην κατασκευή της. Σύμφωνα με τα μέλη της, το έργο αυτό θα έχει καταστροφικές συνέπειες στον φυσικό και πολιτισμικό πλούτο της περιοχής καθώς και στη ζωή των κατοίκων. Το θέμα έγινε γνωστό τόσο εντός όσο και εκτός Τουρκίας με δημοσιεύματα στον Τύπο που αναφέρονται στη σύγκρουση για την 'Τρίτη Γέφυρα' [Üçüncü Köprü], όπως έχει επικρατήσει να αποκαλείται το έργο.

Διερευνώντας τα επιχειρήματα των κατοίκων κατά τη διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας που διήρκεσε 18 μήνες (Νοέμβριος 2002-Ιούνιος 2004),² το άρθρο αυτό εστιάζει στην ανάλυση της συγκεκριμένης και άλλων παρόμοιων κινητοποιήσεων οι οποίες γίνονται αντιληπτές ως συλλογικές δράσεις στη σφαίρα της δημόσιας ζωής [public life] (Navaro-Yashin 2002). Λέγοντας *δημόσια ζωή* εννοούμε την ενιαία -όχι ως δύο διαφορετικών επιπέδων- ανάλυση των πολιτών και του κράτους στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών συγκρούσεων, η οποία διευκολύνει την κατανόηση τέτοιων κινητοποιήσεων ως αντιδράσεις σε συγκεκριμένες πολιτικές και όχι ως μεμονωμένες θεματικές [issue-specific] ή κινητοποιήσεις NIMBY.³

Η επιλογή της έννοιας *δημόσια ζωή* ως αναλυτικό εργαλείο βασίζεται στην πεποίθηση ότι, στην περίπτωση της Τουρκίας, τα όρια μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών είναι απροσδιόριστα (Navaro-Yashin 2002). Η λεγόμενη 'κοινωνία πολιτών' στην Τουρκία συνδέεται με την πολιτική εξουσία,

μέσω των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα κατά την αποσαφήνιση και εφαρμογή κοινών στόχων καθώς και μέσω των διαδικασιών που αφορούν τον καθορισμό και την εφαρμογή δημόσιων στόχων και, τέλος, μέσω της προσπάθειας συσώρευσης δύναμης από τα μέλη μιας ομάδας (Swartz κ.ά. σε Lewellen 2003: 85).

Για παράδειγμα, διάφορες ομάδες πολιτών, σε μερικές από τις οποίες αναφέρονται παρακάτω, συνδέουν αιτήματα για την προστασία του περιβάλλοντος με αιτήματα για εκδημοκρατισμό, προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και των ατομικών και θρησκευτικών ελευθεριών. Τέτοιες ομάδες διεκδικούν συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σχετικά με το περιβάλλον (και όχι μόνο). Χρειάζεται, επομένως, επαναπροσδιορισμός της έννοιας της κοινωνίας πολιτών, όχι ως σφαίρας ξεχωριστής από εκείνη του κράτους, δεδομένου ότι τέτοιες συγκρούσεις έχουν σχεδόν πάντοτε σημείο αναφοράς κρατικές πολιτικές και αποζητούν κυβερνητική και ευρύτερη πολιτική επίλυση των ζητημάτων που θέτουν.

Μεθοδολογικό σημείωμα

Το άρθρο αυτό βασίζεται σε επιτόπια εθνογραφική έρευνα. Ακολουθώντας τη θέση που υποστηρίζει ότι η εθνογραφία, ιδιαίτερα εκείνη που πραγματοποιείται σε αστικά πλαίσια (Rollwagen 1975), πρέπει να κινηθεί από τη συμβατική μονοτοπική στην πολυτοπική έρευνα (Marcus 1995: 95) και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη αποτελεί μια παγκόσμια πόλη, με την έννοια των δυναμικών και των διαδικασιών που τη χαρακτηρίζουν (Sassen 2001: xix), η Πρωτοβουλία ASG αναλύεται ως κομμάτι τέτοιων διαδικασιών ενώ, συγχρόνως, εξετάζονται και άλλες παρόμοιες κινητοποιήσεις που έγιναν στην Τουρκία τα τελευταία 15 χρόνια.

Όσον αφορά το πρώτο επίπεδο, τον παγκόσμιο δηλαδή χαρακτήρα της Κωνσταντινούπολης, φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμη η οπτική που εξετάζει πόλεις όπως η συγκεκριμένη ως κέντρα συγκέντρωσης κεφαλαίου (Featherstone 1990), τα οποία διαμορφώνουν την ίδια τη φύση του αστικού κέντρου (Kutsche 1989). Σύμφωνα με τα εθνογραφικά δεδομένα που προέκυψαν από την έρευνα, η Πρωτοβουλία ASG αναλύεται ως διαμαρτυρία κατά του συγκεκριμένου τρόπου καπιταλιστικής ανάπτυξης που ακολουθεί η χώρα, αφού, κατά την άποψη των ακτιβιστών της, ο τρόπος αυτός είναι η αιτία για το πρόβλημά τους. Όπως χαρακτηριστικά μου είπε⁴ ένας από τους πληροφορητές μου:

Αν θέλεις να μελετήσεις τη διαμαρτυρία μας, θα πρέπει να κοιτάξεις πίσω. Εμείς δεν αντιδρούμε μόνο στη γέφυρα. Αντιδρούμε σε μια σειρά πολιτικών που έχουν εφαρμοστεί σ' αυτή τη χώρα, στην πόλη μας. Αυτές οι πολιτικές έχουν ξεκινήσει πριν από πενήντα χρόνια περίπου, όταν η Τουρκία δέχτηκε να λάβει οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ, ξέρεις... το σχέδιο Μάρσαλ.

Με βάση τα παραπάνω, η πολυτοπική έρευνα που προτείνει ο Marcus (1995), φαίνεται ως η πλέον ενδεδειγμένη αφού προσεγγίζει τα υποκείμενα της ανθρωπολογικής έρευνας –στη συγκεκριμένη περίπτωση τους ακτιβιστές της Πρωτοβουλίας ASG– ως εμπλεκόμενα σ' έναν πολυεπίπεδο εξουσιαστικό λόγο [discourse] ο οποίος παράγεται σε πολλά και διαφορετικά σημεία συνάντησης [locales]. Όσον αφορά το δεύτερο επίπεδο, την αναφορά σε παρόμοιες κινητοποιήσεις, η παρακολούθησή τους αποτελεί ένα από αυτά τα σημεία συνάντησης (Voulvouli 2009).

Ακολουθώντας τις τεχνικές της πολυτοπικής έρευνας, η δική μου ανάλυση βασίστηκε στην επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση, σε συνεντεύξεις, στην παρακολούθηση του θέματος της Τρίτης Γέφυρας και των λοιπών κινητοποιήσεων στον Τύπο και σε έρευνα στο αρχείο του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Κωνσταντινούπολης [İstanbul Mimarlar Odası].

Η εθνογραφία εγείρει συχνά ζητήματα αντικειμενικότητας, τα οποία, σύμφωνα με την Γκέφου-Μαδιανού (1998), στη συζήτησή της για την 'οίκου ανθρωπολογία',⁵ εγείρουν με τη σειρά τους ηθικά πολιτικά ζητήματα. Όπως η εθνοτική ταύτιση ανάμεσα στον εθνογράφο και στους πληροφορητές του δημιουργεί δυσκολίες όταν, αναπόφευκτα, ο ερευνητής αναπτύσσει αίσθημα ευθύνης απέναντι στους τελευταίους, έτσι και η πολιτική ταύτιση: είναι, όντως, δύσκολο να φανεί κανείς αντικειμενικός όταν συμφωνεί με τους 'φίλους' που δημιουργεί στο πεδίο, οι οποίοι του ανοίγουν το σπίτι και τη σκέψη τους (Βουλβούλη 2009). Ωστόσο, ο Marcus (1995: 113) δίνει λύση και σε αυτό, αποκαλώντας τον εθνογράφο 'περιστασιακό ακτιβιστή', μία 'κατάσταση η οποία προκύπτει από τη συμμετοχή του σε διαφορετικά πεδία,⁶ των οποίων το πολιτικό και ηθικό πλαίσιο αντανακλάται στα υπόλοιπα'.

Κοινωνία πολιτών και κράτος

Ο όρος 'κοινωνία πολιτών' χρησιμοποιείται συνήθως για να περιγράψει ένα ευρύ φάσμα μη κρατικών, μη εμπορικών και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (Salamon et al. 2003). Ο εγγεληνός (1991 [1821]: 220) ορισμός αναφέρει:

Κοινωνία πολιτών είναι το επίπεδο της διαφοράς που παρεμβαίνει ανάμεσα στην οικογένεια και στο κράτος, ακόμα κι αν η διαμόρφωσή της έπεται αυτής του κράτους, γιατί το επίπεδο αυτής της διαφοράς προϋποθέτει το κράτος το οποίο πρέπει να το έχει απέναντι της ως αυτάρκη οντότητα έτσι ώστε να υπάρξει και αυτή. [...] Εάν το κράτος αναπαρίσταται ως μία ένωση διαφορετικών ατόμων, ως μία ένωση η οποία αποτελεί μία συνεργασία, τότε η ίδια η σημασία του κράτους παραπέμπει στην κοινωνία πολιτών.

Σε αντίθεση με αυτόν τον ορισμό, ορισμένοι θεωρούν ότι η κοινωνία πολιτών έλκει τη νομιμότητα και τη δύναμή της εκτός της κρατικής εξουσίας. Με αυτή την έννοια, δεν χρειάζεται το κράτος για να ορισθεί αλλά είναι η ίδια ένα σημείο αναφοράς (Dahrendorf 1990, Keyman & Içduygu 2003). Σύμφωνα με τους Salamon et al. (2003: 2), 'η ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών αποδεικνύεται τόσο σημαντική για τον 20^ο και τον 21^ο αιώνα όσο η ανάπτυξη του έθνους-κράτους αποδείχθηκε για τον 19^ο αιώνα', και αυτό επειδή η κοινωνία πολιτών θεωρείται ότι είναι σε θέση να αντισταθμίσει την κρατική κυριαρχία (Gellner 1996).

Ωστόσο, η άποψη αυτή είναι αντίθετη με την οπτική η οποία υποστηρίζει ότι η ανάλυση της κοινωνίας πολιτών ως μία σφαίρα ξεχωριστή από το κράτος είναι προβληματική και ατελέσφορη. Αφενός, επειδή παραβλέπει το γεγονός ότι 'η κοινωνία πολιτών χρειάζεται το κράτος προκειμένου να εξασφαλίσει την ύπαρξη της' (Hall 1995:16) και, αφετέρου, διότι δεν αποφεύγει τις ηγεμονικές δομές που το κράτος και άλλες κυρίαρχες ομάδες της επιβάλλουν (Abélès, σε Gledhill 1994).

Επιπλέον, νεο-γκραμισιανές προσεγγίσεις υποστηρίζουν ότι η κοινωνία πολιτών (όπως και η κοινή γνώμη) επηρεάζονται από κέντρα δύναμης, γι' αυτό και η μελέτη της συνδέεται γενικότερα με εκείνη της πολιτικής εξουσίας (Lewellen 2003).⁷

Στο άρθρο αυτό ακολουθείται μία οπτική η οποία υποστηρίζει ότι η μελέτη της κοινωνίας πολιτών ως σφαίρας ξεχωριστής από το κράτος δεν αντανακλά την πραγματικότητα. Ακολουθώντας ουσιαστικά την εγγεληνική οπτική, θεωρώ ότι

η κοινωνία πολιτών [...] βρίσκεται σε μια ιδιαίτερα σύνθετη σχέση αλληλεξάρτησης με το έθνος-κράτος και είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν μπορεί να λειτουργήσει ή ακόμα και να υπάρξει ως ξεχωριστή οντότητα χωρίς αυτό (Αφουξενίδης 2008: 6-7).

Αυτό συμβαίνει, αφενός, επειδή οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών, για να επιτύχουν τους στόχους τους, χρησιμοποιούν μεθόδους που προσομοιάζουν σε κρατικές και, αφετέρου, επειδή σε αρκετά σημεία τέτοιου είδους οργανώσεις λειτουργούν όπως οι κυβερνητικές οργανώσεις ενώ, επιπλέον, χρηματοδοτούνται από κυβερνητικές/κρατικές πηγές (Salamon et al. 2003).

Πιο συγκεκριμένα, υιοθετώ εδώ τον ορισμό της έννοιας *δημόσια ζωή* όπως αυτός περιγράφεται από τη Navaro-Yashin (2002), ως μία έννοια η οποία επιτρέπει την ενιαία ανάλυση της δράσης των πολιτών και του κράτους. Η ανάλυση της Navaro-Yashin εστιάζει στη σημασία

[της] δημόσιας ζωής ως ενός χώρου παραγωγής του πολιτικού σε αντίθεση με άλλες αναλυτικές κατηγορίες όπως 'δημόσια σφαίρα', 'λαϊκή κουλτούρα', 'κοινωνία πολιτών' και 'κράτος', επειδή αυτές οι κατηγορίες προϋποθέτουν τη διάκριση ανάμεσα στα πεδία της 'δύναμης' και της 'αντίστασης' (στο ίδιο: 2).

και, κατά την άποψή της, αυτή η διάκριση στην περίπτωση της Τουρκίας δεν είναι χρήσιμη.

Κοινωνία πολιτών στην Τουρκία: 'σύνθημα παρά πραγματικότητα'

Η ίδρυση του τουρκικού κράτους, το 1923, σηματοδότησε μια σειρά ριζικών ανατροπών σε θεσμικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Μέχρι το 1938, τον θάνατο του ιδρυτή της, Mustafa Kemal Atatürk –ο οποίος είχε δηλώσει ότι η Τουρκία ανήκε στη Δύση–, η χώρα δοκίμασε μια σειρά αλλαγών οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν στην άσκηση της πολιτικής, στους θεσμούς, στη γλώσσα, στην ενδυμασία, στις σχέσεις των φύλων και στις θρησκευτικές συνήθειες. Από το 1938, η Τουρκία ήλθε αντιμέτωπη με τη μετάβαση από ένα μονοκομματικό σ' ένα πολυκομματικό πολιτικό σύστημα. Η μετάβαση αυτή κάθε άλλο παρά ομαλή αποδείχθηκε, όπως προκύπτει από τις πολιτικές αναταραχές (συμπλοκές, πραξικοπήματα, επαναλαμβανόμενες εκλογές) που συγκλόνισαν την πολιτική ζωή της χώ-

ρας μέχρι, ουσιαστικά, το 1997, οπότε και έγινε το τελευταίο στρατιωτικό πραξικόπημα.

Η εμφάνιση και η ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών στην Τουρκία έχουν συζητηθεί ευρέως από κοινωνικούς επιστήμονες (βλ. ενδεικτικά Gellner 1996, Navaro-Yashin 2002, Keyman & Içduygu 2003, Şimşek 2004, Beşirinar-Ekici & Gökalp 2006). Ένα από τα κεντρικά ζητήματα στη σχετική βιβλιογραφία αποτελεί η ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών στην εποχή μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980, όταν πλέον αυτή γίνεται πιο ορατή. Πρόκειται για περίοδο κατά την οποία κάνουν την εμφάνισή τους αρκετές μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) με θρησκευτικό, επιχειρηματικό, εθνοτικό, φεμινιστικό και περιβαλλοντικό χαρακτήρα. Η ρητορική αυτών των οργανώσεων περιλαμβάνει αιτήματα που αφορούν τα πολιτικά δικαιώματα, το ζήτημα του εκδημοκρατισμού και την ελεύθερη εθνοτική και θρησκευτική έκφραση. Όλα αυτά έρχεται να τα συμπληρώσει μια κρίση νομιμοποίησης της παράδοσης του ισχυρού κράτους, μέσω της εμφάνισης νέων φορέων πολιτικής και πολιτισμικής δράσης, νέων νοοτροπιών και ενός νέου εκσυγχρονιστικού λόγου (Kubicek 2005).

Για μερικούς, οι αλλαγές αυτές είναι αποτέλεσμα των διαδικασιών εκδημοκρατισμού τον οποίο υπαγορεύει η ενταξιακή πορεία της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γεγονός που, με τη σειρά του, έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση εναλλακτικών μορφών εκμοντερνισμού. Για παράδειγμα, η κοσμικότητα δεν αποτελεί πλέον μονόδρομο εκσυγχρονισμού καθώς τόσο το πολιτικό Ισλάμ όσο και η ισλαμική ταυτότητα έχουν τη δική τους συμβολή στην αρένα του επιδιωκόμενου ευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού (Keyman & Içduygu 2003). Για πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, οι ΜΚΟ έχουν θεωρηθεί φορείς εκδημοκρατισμού (Robins 1996, Göle σε Robins 1996: 72, Keyman & Içduygu 2003) και η προώθηση της ιδέας της κοινωνίας πολιτών υποστηρίχθηκε τόσο σε ακαδημαϊκό επίπεδο όσο και στη δημόσια σφαίρα της χώρας στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Η αποτυχία του τουρκικού κράτους να ανταποκριθεί γρήγορα σε καταστάσεις κρίσης, όπως στους σεισμούς του 1999, σε συνδυασμό με την έγκαιρη κινητοποίηση των ΜΚΟ, ενίσχυσαν τη θέση των τελευταίων στην κοινή γνώμη, γεγονός που έδωσε αφορμή να εκφραστούν αιτήματα συμμετοχής στην κεντρική πολιτική σκηνή από τέτοιου είδους οργανώσεις (Keyman & Içduygu 2003).

Άλλοι μελετητές, εντούτοις, υποστηρίζουν ότι ακόμα και αν ο αριθμός των μη κυβερνητικών οργανώσεων είναι μεγάλος -61 χιλιάδες -, ο αντικτύπος τους δεν είναι τόσο σημαντικός (Şimşek 2004, Beşirinar-Ekici & Gökalp 2006). Η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία υπάρχει 'περισσότερο ως σύνθημα παρά ως πραγματικότητα', υποστηρίζει ο Kubicek (2005), ο οποίος τονίζει ότι τέτοιου είδους οργανώσεις φαίνονται αδύναμες, παθητικές και ελεγχόμενες από το κράτος. Επιπλέον, η

συμβολή της κοινωνίας πολιτών στον εκδημοκρατισμό της χώρας έχει αμφισβητηθεί από μελετητές όπως ο Şimşek (2004), ο οποίος υποστηρίζει πως, παρότι ορισμένα χαρακτηριστικά της κοινωνίας πολιτών συμβάλλουν αποφασιστικά σε διαδικασίες εκδημοκρατισμού, αυτό δεν αποκλείει την παρέμβαση του κράτους και του στρατού στις δραστηριότητες των ΜΚΟ. Όπως ισχυρίζονται ορισμένοι ερευνητές, υπάρχουν παραδείγματα που αποδεικνύουν ότι η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία έχει λειτουργήσει νομιμοποιητικά για την κρατική εξουσία, γεγονός που υπαγορεύει την ανάλυσή της όχι μόνο σε σχέση ή σε αντίθεση με το κράτος, αλλά και ως υποκατάστατό του (Beşirinar-Ekici & Gökalp 2006).

Τέτοια παραδείγματα θα συναντήσει κανείς σε περιπτώσεις μη κυβερνητικών οργανώσεων που εστιάζουν στην ένταξη της χώρας στην Ε.Ε., σε επιχειρηματικές ενώσεις που προωθούν οικονομικές πολιτικές (όπως η Τουρκική Ένωση Βιομηχανιών και Επιχειρήσεων-ΤÜSİAD, η Ανεξάρτητη Ένωση Βιομηχανιών και Επιχειρήσεων-ΜÜSİAD) αλλά και σε περιβαλλοντικές οργανώσεις. Σε πολλές περιπτώσεις, το τουρκικό κράτος έχει χρησιμοποιήσει τέτοιες ενώσεις προκειμένου να εφαρμοστούν οικονομικές (ως επί το πλείστον νεοφιλελεύθερες) πολιτικές, γεγονός που αποδεικνύει ότι αυτές αναλαμβάνουν πολιτικό ρόλο και μάλιστα σημαντικό. Ένα παράδειγμα περιβαλλοντικής οργάνωσης το οποίο συνάντησα κατά τη διάρκεια της έρευνας μου βοηθάει να δούμε τι ακριβώς εννοώ. Το καλοκαίρι του 2003, επισκέφθηκα μία περιοχή της τουρκικής υπαίθρου όπου εφαρμοζόταν ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα με αντικείμενο πρακτικές βιώσιμης γεωργίας. Την ευθύνη για την εφαρμογή του προγράμματος είχε μία ΜΚΟ, η οποία είχε αναλάβει, μεταξύ άλλων, τη μεταφορά τεχνογνωσίας στους ντόπιους αγρότες. Σε μία συζήτησή μας, ο συντονιστής του προγράμματος είπε:

Εγώ ήλθα εδώ για να εφαρμόσω αυτό το πρόγραμμα που αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος είναι η εκπαίδευση των ντόπιων. Δεν με ενδιαφέρει αν συμφωνούν ή διαφωνούν με αυτά που τους παρουσιάζω, είναι όμως υποχρεωμένοι από το κράτος να με ακούσουν.

Το παραπάνω παράδειγμα, όπως και μία σειρά άλλων περιπτώσεων, υποδεικνύει ότι η ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών στην Τουρκία συνδέεται άμεσα με την πολιτική εξουσία, η οποία είναι οργανωμένη ως μια ιδιαίτερα συγκεντρωτική κρατική δομή (Beşirinar-Ekici & Gökalp 2006). Στην αντίθετη πλευρά από αυτές τις οργανώσεις βρίσκονται οι περιπτώσεις που θα συζητηθούν παρακάτω, οι οποίες αφορούν ομάδες πολιτών που συγκρούονται με την κεντρική πολιτική εξουσία. Αυτές οι ομάδες αναζητούν τον δικό τους χώρο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και, παρότι έρχονται σε σύγκρουση με το κράτος, αυτό δεν παύει να είναι γι' εκείνες ένα σταθερό σημείο αναφοράς.

Πέργαμος, Beyoğlu

Μια ιδιαίτερα γνωστή διαμαρτυρία είναι αυτή της Περγάμου, η οποία αφορά τη σύγκρουση μεταξύ των κατοίκων της περιοχής και της εταιρίας Eurogold για τη λειτουργία ενός ορυχείου χρυσού. Η πλειοψηφία του τοπικού πληθυσμού αντιδρά έντονα στη λειτουργία του ορυχείου με την αιτιολογία ότι η χρήση κυανίου για την εξόρυξη του μεταλλεύματος από πλευράς του είναι εξαιρετικά επιβλαβής για τη δημόσια υγεία. Η διαμάχη αυτή έφτασε μέχρι το τουρκικό Ανώτατο Δικαστήριο (Öncü & Koçan 2001 και 2002, Arsel 2003, Özdemir 2003, Beşpinar-Ekici & Gökalp 2006). Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Arsel (2005), η εκστρατεία της Περγάμου είναι το πιο σημαντικό περιβαλλοντικό κίνημα στη σύγχρονη Τουρκία, όπως αποδεικνύει η ικανότητά του να επηρεάσει την περιβαλλοντική νομοθεσία. Αυτό προκύπτει από την απόφαση του δικαστηρίου η οποία ήταν καταδικαστική για την εταιρεία Eurogold, γεγονός που δημιούργησε ευνοϊκό προηγούμενο και για τις εκστρατείες Τούντζελι και Ιλισού (και όχι μόνο) οι οποίες θα συζητηθούν παρακάτω.

Μια παλαιότερη περίπτωση διαμαρτυρίας ήταν εκείνη ανάμεσα στον Δήμο Κωνσταντινούπολης και το Τεχνικό Επιμελητήριο της πόλης. Αφορούσε την κατεδάφιση ενός μεγάλου αριθμού διατηρητέων κτιρίων του 19^{ου} αιώνα στην περιοχή Beyoğlu (Πέρα) προκειμένου να κατασκευαστεί μία οδική αρτηρία που θα διευκόλυne την κυκλοφορία οχημάτων στο κέντρο της πόλης (Bartu 1999). Σύμφωνα με την Bartu, η διαφωνία των εμπλεκόμενων, πέρα από τις κατεδαφίσεις, αφορούσε και την καταστροφή χώρων πρασίνου, αλλά κυρίως μια σειρά ζητημάτων που κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης απέκτησαν δημόσιο χαρακτήρα ως κρίσιμα πολιτικά ζητήματα, όπως ο σεβασμός στα δικαιώματα των κατοίκων και η ανάγκη λήψης τέτοιου είδους αποφάσεων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες. Εάν, μάλιστα, σκεφτούμε ότι η διαμάχη αυτή προέκυψε λίγο καιρό μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 –για πολλούς ένα από τα σκληρότερα πραξικοπήματα στην νεότερη τουρκική ιστορία–, μπορούμε να εικάσουμε ότι η αντίδραση στις κατεδαφίσεις ήταν ένας τρόπος να εκφραστεί η δυσaréσκεια για τη γενικότερη πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα, στο πλαίσιο μιας συγκυρίας εκδημοκρατισμού και γενικότερης κινητοποίησης και πολιτικοποίησης.

Το Πρόγραμμα GAP, το φράγμα Ιλισού και η εκστρατεία της περιοχής Τούντζελι

Το Πρόγραμμα της Νοτιοανατολικής Ανατολίας (στα τουρκικά Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP), το οποίο έχει ξεκινήσει εδώ και 21 χρόνια, αφορά την κα-

τασκευή ενός δικτύου υδροηλεκτρικών φραγμάτων, μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, αγωγών και αρδευτικών καναλιών (<http://www.gap.gov.tr/about-gap/history-of-gap>). Η ιστορία του, πέρα από τα φιλόδοξα σχέδια για την ανάπτυξη της νοτιοανατολικής Τουρκίας, έχει να επιδείξει και μια σειρά συγκρούσεων ανάμεσα στην κυβέρνηση και στους κατοίκους της περιοχής.⁸ Ακολούθως παρουσιάζονται δύο από αυτές.

Η σύγκρουση για την κατασκευή του φράγματος Ιλισού είναι άλλο ένα παράδειγμα περιβαλλοντικής σύγκρουσης στην Τουρκία. Αφορά τη διαμάχη μεταξύ των κατοίκων της συγκεκριμένης περιοχής και της κυβέρνησης για την κατασκευή ενός φράγματος στον ποταμό Τίγρη. Οι αντιρρήσεις των κατοίκων βασίζονται στο γεγονός ότι η σχετική μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων υποδεικνύει πως η κατασκευή του φράγματος θα επηρεάσει δραματικά το οικοσύστημα της περιοχής, καθώς θα πλημμυρίσει ένα μεγάλο κομμάτι δασικής περιοχής. Επιπλέον, οι αντιρρήσεις των κατοίκων προκλήθηκαν από την προοπτική να πλημμυρίσει η πόλη Ιλισού, η οποία είναι μεγάλης ιστορικής και αρχαιολογικής σημασίας, καθώς επίσης από την προοπτική απεντοπισμού τους [deterritorialisation] εφόσον θα πλημμυρίσει η πόλη (KHRP 1999). Και αυτή η σύγκρουση εμπεριέχει και άλλα, πέραν του περιβαλλοντικού, ζητήματα. Η περιοχή στην οποία πρόκειται να χτιστεί το φράγμα κατοικείται κυρίως από κουρδικούς πληθυσμούς, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η κατασκευή του έργου είναι άλλη μία πράξη του τουρκικού κράτους εναντίον τους. Έτσι, η εκστρατεία εναντίον της κυβερνητικής απόφασης αποτέλεσε όχημα της κουρδικής μειονότητας να εκφράσει τη δυσαρέσκεια της όχι μόνο αναφορικά με το φράγμα αλλά και με γενικότερες αντι-κουρδικές, όπως υποστηρίζουν, πολιτικές.

Παρόμοια περίπτωση είναι η αντίθεση στην κατασκευή ενός άλλου φράγματος στην περιοχή Τούντζελι, η οποία επίσης κατοικείται από κουρδικούς πληθυσμούς, γεγονός που έχει χαρακτηρίσει και αυτή τη σύγκρουση (Ignatow 2005a, 2005b, 2007, 2008). Οι ανησυχίες των κατοίκων βασίζονται και πάλι στον φόβο ότι θα πλημμυρίσει η πόλη Τούντζελι, αλλά και οι δρόμοι που τη συνδέουν με τα ήδη απομονωμένα κουρδικά χωριά της περιοχής. Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι η άδικη κατανομή γης καθώς και η απουσία πρόσβασης σε παραγωγικές πηγές κάθε άλλο παρά συμβάλλουν στην ανάπτυξη της περιοχής (Çarkoğlu & Eder 2005, βλ. και Harris 2005). Η διαμάχη συνεχίζεται και μάλιστα με μεγάλη ένταση.

Η περίπτωση της Τρίτης Γέφυρας

Επανερχόμαστε τώρα στην περίπτωση της γέφυρας του Βοσπόρου. Το όνομα Arnavutköy δόθηκε στην περιοχή λόγω του μεγάλου αριθμού ατόμων αλβανικής καταγωγής που κατοικούσαν σε αυτή τον 17^ο αιώνα [στα ελληνικά μεταφράζεται

ως αλβανικό (Arnavut) χωριό (köy)] (Keyder 1999). Βρίσκεται στις ευρωπαϊκές ακτές του Βοσπόρου ανάμεσα στην πρώτη (τη Γέφυρα του Βοσπόρου-Boğaziçi Köprüsü) και τη δεύτερη γέφυρα (τη Γέφυρα του Μωχάμετ του Πορθητή-Fatih Sultan Mehmet Köprüsü) που ενώνουν τις δύο πλευρές του στενού.

Η σύγκρουση

Στις αρχές του 1998, ο Δήμος της Κωνσταντινούπολης ανέθεσε στο Πολυτεχνείο της Κωνσταντινούπολης (Istanbul Teknik Üniversitesi, İTÜ) τη σύνταξη μιας κυκλοφοριακής μελέτης η οποία, όταν παραδόθηκε, τον Δεκέμβριο του 1998, δεν προέβλεπε την κατασκευή τρίτης γέφυρας. Εντούτοις, ένα μήνα νωρίτερα, τον Νοέμβριο εκείνου του έτους, εμφανίστηκαν δημοσιεύματα στον Τύπο σύμφωνα με τα οποία το Υπουργείο Δημοσίων Έργων σχεδίαζε την κατασκευή και τρίτης γέφυρας που θα ένωνε το Arnavutköy με το Kandilli, στην ασιατική πλευρά του στενού.

Η Πρωτοβουλία Περιοχής Αρναβούτκιϊ-ASG δημιουργήθηκε αμέσως μετά από αυτά τα δημοσιεύματα και είναι ενεργή μέχρι σήμερα. Όλες οι δραστηριότητες της στοχεύουν στη διάδοση της πολιτισμικής και αρχιτεκτονικής ιστορίας της περιοχής, καθώς και στην ενημέρωση για τα καταστρεπτικά αποτελέσματα που θα είχε η κατασκευή της γέφυρας τόσο στα μνημεία όσο και στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Τα επιχειρήματα όμως της Πρωτοβουλίας ASG δεν εξαντλούνται στα παραπάνω. Ο λόγος της ενσωματώνει ζητήματα εκδημοκρατισμού και ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποδεικνύοντας έτσι αυτό που υποστηρίζουν οι Kousis & Eder (2001): ότι η περιβαλλοντική πολιτική επηρεάζει λιγότερο το περιβάλλον απ' ό,τι την κοινωνία. Με άλλα λόγια, είναι μία δράση που δεν διαμορφώνει μόνο το περιβάλλον αλλά και την κοινωνία και, κατά συνέπεια, οποιαδήποτε συλλογική δράση που περιλαμβάνει περιβαλλοντικά ζητήματα, περιλαμβάνει ταυτόχρονα και κοινωνικά ζητήματα. Πρόκειται για ανάλυση που μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση τέτοιων ομάδων σε σχέση με το πολιτικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργούν, αφού η ίδια η δημιουργία τους συνιστά αντίδραση σε συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις αλλά και σε γενικότερες πολιτικές.

Για τους ακτιβιστές της Πρωτοβουλίας ASG οι γέφυρες του Βοσπόρου, και ειδικά η Τρίτη Γέφυρα, δεν είναι απλώς ανεπιθύμητες: αποτελούν παράδειγμα στρεβλής άσκησης εξουσίας. Όπως εξηγεί ένας από αυτούς:

Κάποια στιγμή, αυτοί που κυβερνούν αυτή τη χώρα πρέπει να καταλάβουν ότι οι άνθρωποι, όλοι οι Τούρκοι, έχουν δικαίωμα να ακουστούν και να γίνει η γνώμη τους παράγοντας λήψης αποφάσεων.

Ένα άλλο μέλος της Πρωτοβουλίας υποστηρίζει:

Όλες οι κυβερνήσεις έχουν προσπαθήσει να αλλάξουν την πόλη σύμφωνα με τις ανάγκες που δημιουργεί η χρήση των αυτοκινήτων, ενώ θα έπρεπε να έχει γίνει το αντίθετο... Υπάρχει ένα λόμπι αυτοκινητοβιομηχανιών πίσω από τις πολιτικές αποφάσεις, που δεν αφορά μόνο την Κωνσταντινούπολη ή μόνο την Τουρκία. Η προσπάθεια να αυξηθεί το όριο ταχύτητας σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, για παράδειγμα, αφορά την προσπάθεια να καταστεί το αυτοκίνητο ανταγωνιστικό σε σχέση με τα υπόλοιπα μέσα μεταφοράς. Η αγορά αυτοκινήτων στην Ευρώπη μειώνεται και αυτό ανησυχεί τις αυτοκινητοβιομηχανίες.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι και στην περίπτωση της Τρίτης Γέφυρας το περιβάλλον ενσωματώνει μια σειρά άλλων θεμάτων στα οποία εμπλέκονται ζητήματα διακυβέρνησης, εκδημοκρατισμού, ακόμα και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως μου είπε ένας πληροφορητής:

Όταν διάβασα στην εφημερίδα για την κατασκευή της γέφυρας αισθάνθηκα σαν είχε μπει κάποιος κλέφτης μέσα στο σπίτι μου. Πώς είναι δυνατόν να διώχνεις έτσι βάρβαρα κάποιον από την εστία του;

Όπως θα δούμε, το ζήτημα της Τρίτης γέφυρας είναι για την Πρωτοβουλία πρωτίστως πολιτικό και όχι περιβαλλοντικό. Ο συνδυασμός της περιβαλλοντικής προστασίας με αιτήματα όπως δημοκρατική συμμετοχή και ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και η έκκληση σε πολιτικά κόμματα αλλά και μη κυβερνητικές οργανώσεις να πάρουν θέση στο θέμα, καταδεικνύουν ότι σημείο αναφοράς της Πρωτοβουλίας είναι το κράτος, προς το οποίο προσφεύγει επιδιώκοντας από αυτό να επιλύσει το πρόβλημα λαμβάνοντας υπόψη την άποψη των κατοίκων, δίνοντας τους λόγο και θέση στη λήψη της απόφασης για την κατασκευή ή όχι της γέφυρας.

ASG και πολιτικά κόμματα

Από τη συγκρότησή της, η Πρωτοβουλία έχει εκφράσει σαφώς την άποψη ότι η αντίθεση στην κατασκευή της Τρίτης Γέφυρας έχει πολιτικές διαστάσεις. Χωρίς να υπάρχει σχέση με συγκεκριμένα πολιτικά κόμματα, η υποστήριξη από πολιτικούς, βουλευτές, τοπικούς άρχοντες γίνεται δεκτή από την Πρωτοβουλία, αν και με σχετική δυσπιστία. Όπως ανέφερε ένας πληροφορητής μου:

Όποια κυβέρνηση έχει αναλάβει την εξουσία από το 1998 και μετά δεν έχει κάνει τίποτα για να εμποδίσει την κατασκευή της γέφυρας. Είτε κεμαλιστές είτε ισλαμιστές, όλοι ελέγχονται από οικονομικά λόμπι που επιθυμούν την κατασκευή της γέφυρας.⁹

Εντούτοις, είναι σαφές για τα μέλη της Πρωτοβουλίας ότι η λύση του προβλήματος είναι θέμα πολιτικής βούλησης και γι' αυτό, στις 27 Ιουνίου 2002, μια

αντιπροσωπεία τους επισκέφτηκε το τουρκικό Κοινοβούλιο όπου συναντήθηκε με βουλευτές στους οποίους δήλωσε επίσημα την αντίθεσή της στην κατασκευή της Τρίτης Γέφυρας.

Τα πολιτικά κόμματα, από την πλευρά τους, φαίνεται να έχουν κατανοήσει τα πολιτικά οφέλη που μπορεί να τους αποφέρει η στήριξη της Πρωτοβουλίας, γεγονός που έγινε εμφανές κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου για τις τοπικές εκλογές του 2004. Λίγες εβδομάδες πριν από τις εκλογές, οι υποψήφιοι δήμαρχοι περιόδευσαν στην πόλη με ανοιχτά δώροφα λεωφορεία διακοσμημένα με τη σημαία του κόμματος από το οποίο στηρίζονταν. Στα λεωφορεία υπήρχαν συνήθως άτομα από τον συνδυασμό, τα οποία βρίσκονταν στο δεύτερο όροφο του οχήματος, και χαιρετούσαν τους εν δυνάμει ψηφοφόρους τους. Η μουσική που συνόδευε όλη αυτή την προεκλογική εκδήλωση διακοπιόταν όταν το λεωφορείο περνούσε από το κέντρο της συνοικίας για να δώσει στους υποψηφίους την ευκαιρία να προβάλλουν σημεία του προεκλογικού τους προγράμματος. Όταν τα λεωφορεία διέρχονταν από το Αρναβούτκιοϊ, μεταξύ των εξαγγελιών και των δηλώσεων των υποψηφίων συγκαταλεγόταν πάντοτε το θέμα της Τρίτης Γέφυρας και η αντίθεση τους στην κατασκευή της.

Όλη αυτή η διάδραση μεταξύ της Πρωτοβουλίας και των πολιτικών κομμάτων καταδεικνύει τη δυσκολία να αναλυθεί η όλη δράση ως μέρος μιας κοινωνίας πολιτών διακριτής από το κράτος. Τόσο η Πρωτοβουλία ASG όσο και οι υπόλοιπες κινητοποιήσεις που περιγράφηκαν παραπάνω ζητούν τη λύση του προβλήματος που τους απασχολεί από το ίδιο το κράτος, ακόμα και αν επιδιώκουν τη δική τους συμμετοχή στη διαδικασία αυτή.

Συμπερασματικά

Στις προαναφερθείσες περιπτώσεις συγκρούσεων της τοπικής κοινωνίας με το κράτος στην Τουρκία, οι πολίτες νομιμοποιούν την αντίδραση τους σε αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας χρησιμοποιώντας μεθόδους της. Με αυτόν τον τρόπο, ωστόσο, οι πολίτες αντιδρούν μεν αλλά και νομιμοποιούν την κρατική εξουσία. Όπως γράφει η Navaro-Yashin (2002) αναφερόμενη στην τουρκική πραγματικότητα, ακόμα και όταν οι πολίτες φαίνεται να αποδοκιμάζουν το κράτος, οι καθημερινές πρακτικές τους αποδεικνύουν ότι σκέφτονται και δρουν με κατηγορίες οι οποίες έχουν ως κύριο σημείο αναφοράς αυτό το οποίο αποδοκιμάζουν. Η εθνογραφική εμπειρία αποδεικνύει ότι όταν οι κατηγορίες της κοινωνίας πολιτών με αυτές του κράτους είναι τόσο μπλεγμένες, ο αναλυτικός διαχωρισμός τους είναι μάταιος (στο ίδιο: 136).

Όλες οι συγκρούσεις που παρατέθηκαν έχουν ως κύριο σημείο αναφοράς το κράτος, εναντίον του οποίου στρέφονται οι ομάδες που πρωταγωνιστούν στη διαμάχη. Ταυτοχρόνως, όμως, είναι το κράτος ο θεατής εκείνος από τον οποίο επιζητούν αναγνώριση και επίλυση των ζητημάτων που προωθούν. Για την κατανόηση τέτοιου είδους ομάδων και συγκρούσεων οφείλει κανείς να μελετήσει όχι μόνο τα χαρακτηριστικά τους, αλλά και τη σχέση τους με το κράτος, μια σχέση από την οποία διαμορφώνονται, σε μεγάλο βαθμό, αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά και η ποιότητα των ομάδων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών. Τέτοια προσέγγιση επιτρέπει την ανάλυση παρόμοιων περιπτώσεων όχι ως μεμονωμένες ή συγκρούσεις NIMBY αλλά ως συγκρούσεις που διαμορφώνονται από πολιτικές επιλογές. Όπως φαίνεται από τις αντιδράσεις των ακτιβιστών σε όλα τα παραπάνω παραδείγματα αλλά και από τις αφηγήσεις των ακτιβιστών της Πρωτοβουλίας ASG, οι εμπλεκόμενοι σε τέτοιες διαμάχες δεν αντιδρούν απλώς στα συγκεκριμένα έργα υποδομής (ορυχεία, δρόμοι, φράγματα, γέφυρα) αλλά, ίσως μάλιστα ακόμα περισσότερο, στην αδιαλλαξία της κυβέρνησης να συμπεριλάβει την άποψη τους στη δική της ατζέντα πολιτικής. Θα κλείσω με τα λόγια δύο κατοίκων του Arnauvtköy τα οποία υποστηρίζουν αυτή την άποψη:

Η τελική νίκη της Πρωτοβουλίας ASG θα έλθει όταν η κυβέρνηση θα αποφασίσει να επιτρέψει στους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης να πάρουν αυτοί απόφαση για την κατασκευή ή όχι της Τρίτης Γέφυρας (Danışman & Üstün 2003:8).

Σημειώσεις

1. Για παραδείγματα τέτοιων διαμαρτυριών βλ. ενδεικτικά (Cummins 1990, McKay 1996, Kenny 1998, Wall 1999, Öncü & Koçan 2001, 2002, Arsel 2003, Özdemir 2003, Inगतow 2005, 2007, McCormick 2006, Beşpınar-Ekici & Gökalp 2006, Βουλβούλη 2010). Βεβαίως, δεν θα μπορούσε από αυτή την παρουσίαση να λείπει η μεγαλύτερη ίσως διαμαρτυρία ενάντια στη δημιουργία Ολοκληρωμένης Εγκατάστασης Διαχείρισης Απορριμμάτων που εκτυλισσεται στη Νότια Αττική. Η σύγκρουση ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους κατοίκους της περιοχής, καθώς και η εμπλοκή της αστυνομίας με κλιμάκια των ΜΑΤ να παρενοχλούνται συνέχεια από τον Ιούλιο του 2010 στην περιοχή, έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός 'ανάρτικού πόλης' το οποίο έχει απασχολήσει τόσο τα ΜΜΕ όσο και την κοινή γνώμη σε πολύ μεγάλο βαθμό (Για μια πιο αναλυτική συζήτηση για τις αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών σχετικά με τις χωροθετήσεις ΧΥΤΑ, βλ. Μιοτετζάγιας & Καραμίχας 2008 και Botetzagias & Karamichas 2009).

2. Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών προς το οποίο η συγγραφέας θα ήθελε να εκφράσει τις ευχαριστίες της.

3. Το ακρωνύμιο NIMBY προκύπτει από την αγγλική φράση Not In My Back Yard, η οποία περιγράφει τις αντιδράσεις πολιτών σε συγκεκριμένες αποφάσεις για την κατασκευή έργων υποδομής στην περιοχή τους, χωρίς να τους ενδιαφέρουν οι επιπτώσεις που θα έχει η κατασκευή του σε

άλλη περιοχή. Ενώ η ακριβής μετάφραση στα ελληνικά είναι ‘Όχι στην Πίσω Αυλή μου’, μια μετάφραση που αντικατοπτρίζει την ουσία του όρου είναι η φράση ‘Μακριά από Μένα’. Βλ. σχετικά την ελληνική μετάφραση του βιβλίου των Hall, Held & McGrew (2003: 211) από τους Θ. Τσακίρη & Β. Τσακίρη.

4. Χρησιμοποίηώ το πρώτο ενικό πρόσωπο ως τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο γραφής ανθρωπολογικού κειμένου, εξαιτίας της κεντρικής θέσης που έχει η εθνογραφική έρευνα αλλά και ο ίδιος ο εθνογράφος στο ανθρωπολογικό παράδειγμα.

5. Ο όρος ‘ανθρωπολογία οικoi’ αναφέρεται ‘στη μελέτη του οικείου “πολιτισμού” του ανθρωπολόγου, τη μελέτη δηλαδή κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων που ζουν στο ίδιο στενό ή ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο με αυτό το οποίο ζει και εργάζεται ο εθνογράφος (όπως για παράδειγμα, εθνοτικές, ομάδες, εθνικά κράτη ή γεωγραφικές περιοχές)’-Γκέφου Μαδιανού 1998: 365-366.

6. Πρακτική που βρίσκεται στην καρδιά της πολυτοπικής εθνογραφίας.

7. Για τις εννοιολογήσεις της κοινωνίας πολιτών και τη συζήτηση στα ελληνικά, βλ. Αφουξενίδης (2008), Σημίτη (2010). Βλ., επίσης, ένα κείμενο του Γ. Βούλγαρη (2006) στην *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* για την κοινωνία πολιτών και τις ΜΚΟ στην Ελλάδα, που συνοψίζει τη σχετική θεωρητική συζήτηση καθώς και το βιβλίο του Δ. Σωτηρόπουλου (2001) για το ίδιο θέμα.

8. Για μία πολύ ενδιαφέρουσα και περιεκτική εικόνα σχετικά με το Πρόγραμμα GAP, βλ. το ντοκιμαντέρ με τίτλο *Anatolian Revolt* το οποίο περιγράφει την ιστορία του προγράμματος και τις αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών.

9. Όπως υπογραμμίζει ο Aydin (2005), η περιβαλλοντική πολιτική στην Τουρκία εξαρτάται από τη σχέση της εκάστοτε κυβέρνησης με τις οικονομικές ελίτ των οποίων πρωταρχικός στόχος, όπως και του ίδιου του κράτους, είναι η ουσιοδρευση κέρδους με οιοδήποτε περιβαλλοντικό κόστος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αφουξενίδης, Α. (2008). ‘Η αυταπάτη της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών’, ανακοίνωση στο Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 16-18 Μαΐου.
- Αφουξενίδης, Α. & Συρακούλης, Κ. (2008). ‘Ανάμεσα στο κράτος και στην αγορά: διερευνώντας ζητήματα διοίκησης και διαχείρισης από τις μη κυβερνητικές οργανώσεις’, στο: Αφουξενίδης, Α. & Συρακούλης, Κ. (επιμ.), *Η δυναμική και τα όρια της κοινωνίας πολιτών: Ζητήματα management και διαχείρισης έργων από τις μη κυβερνητικές οργανώσεις*, Αθήνα, Προπομπός.
- Arsel, M. (2003). ‘Risk Society at Europe’s Periphery? The Case of the Bergama Resistance in Turkey’, στο F. Gökşen et al (επιμ.), *Integrating and Articulating Environments: A Challenge for Northern and Southern Europe*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Arsel, M. (2005). ‘The Bergama Imbroglío’, στο M. Arsel & F. Adaman, (επιμ.), *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development*, Aldershot: Ashgate.
- Aydin, Z. (2005). ‘The State, Civil Society and Environmentalism’, στο M. Arsel & F. Adaman, (επιμ.), *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development*. Aldershot: Ashgate.

- Bartu, A. (1999). 'Who Owns the Old Quarters? Rewriting Histories in Global Era', στο Keyder, Ç. (επιμ.), *Istanbul between the Global and the Local*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Beşpınar-Ekici, U. F. & Gökalp, D. (2006). 'Power Brokers, Local Beneficiaries and Empowering the Powerless: A Critical Assessment of the NGOs, Civil Society and Democracy in Turkey', paper presented in the Graduate Student Conference, Institute for International and Regional Studies, Princeton University, 7-8 April.
- KHRP (1999). *The Ilisu Dam: A Human Rights Disaster in the Making*. London.
- Çarkoğlu, A. & Eder, M. (2005). 'Development *alla Turca*: The Southeastern Anatolia Development Project', στο M. Arsel & F. Adaman, (επιμ.), *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development*. Aldershot: Ashgate.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1998α). 'Εισαγωγή: από την ολιστική προσέγγιση στις μερικές αλήθειες', στο της ίδιας (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1998β). 'Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκου: Διλήμματα και αντιπραθέσεις', στο της ίδιας (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Dahrendorf, R. (1990). *Reflection on the revolution in Europe*. London: Chatto & Windus.
- Danışman, G. & Üstün, İ. (2003). 'Contentious Politics at a Bosphorus Neighbourhood. Perspectives on Conflict and Solidarity during the 20th Century', paper presented at the conference on Contentious Politics and the Economic Opportunity Structure: Mediterranean Perspectives. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 17-18 Οκτωβρίου.
- Featherstone, M. (1990). *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*. London: Sage.
- Gellner, E. (1996). *Η Κοινωνία των Πολιτών και οι αντίπαλοί της: Συνθήκες Ελευθερίας*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Gledhill, J. (1994). *Power and its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics*. Pluto Press.
- Hall, S., Held, D. & McGrew, A. (2003). *Η Νεωτερικότητα Σήμερα: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*, μτφρ. Θ. Τσακίρης & Β. Τσακίρης, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας.
- Hall, J. (1995). 'In Search of Civil Society', στο J. Hall (επιμ.), *Civil Society: Theory, History, Comparison*, Polity Press.
- Hegel, G.W.F. (1991). *Elements of the Philosophy of Right*, επιμ. A. Wood, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ignatow, G. (2005a). 'From Science to Multiculturalism: Postmodern Trends in Environmental Organizations', *Global Environmental Politics*, 5(2): 88-113.
- Ignatow, G. (2005b). 'Economic Dependency and Environmental Attitudes in Turkey'. *Environmental Politics*, 14(5): 648-66.

- Ignatow, G. (2007). *Transnational Identity Politics and the Environment*, Lexington Books.
- Ignatow, G. (2008). 'Globalizations and the Transformation of Environmental Activism: Turkey since the 1980s', *Globalizations*, 5(3): 433-447.
- Keyder, Ç. (1999). 'A Tale of Two Neighbourhoods', στο Ç. Keyder (επιμ.), *Istanbul between the Global and the Local*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Keyder, Ç. (2005). 'Transformations in Urban Structure and the Environment in Istanbul', στο M. Arsel & F. Adaman, (επιμ.), *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development*. Aldershot: Ashgate.
- Keyman, E. F. & İçduygu, A. (2003). 'Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses', *Citizenship Studies* 7(2): 219-234.
- Kousis, M. & Eder, K. (2001). 'Introduction: EU policy-making, local action, and the emergence of institutions of collective action. A theoretical perspective on Southern Europe', στο Kousis, M. & K Eder (επιμ.), *Environmental Politics in Southern Europe: Actors, Institutions and Discourses in a Europeanizing Society*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Kubicek, P. (2005). 'The European Union and Grassroots Democratization in Turkey', *Turkish Studies* 6(3): 361-377.
- Kutsche, P. (1989). 'World System Theory As an Integrator of The Social Science Curriculum', *Urban Anthropology* 18 (1).
- Lewellen, T. C. (2003). *Political Anthropology: An Introduction*. Praeger Publishers.
- Marcus, G. (1995). 'Ethnography In/Of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography', *Annual Review of Anthropology* 24: 95-117.
- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the State*, Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Öncü, A. & G. Koçan (2001). 'Political Identity and Citizenship Politics. Nationalism and Cosmopolitanism in the Bergama Movement in Turkey', *New Perspectives on Turkey* 26: 29-57.
- Öncü, A. & G. Koçan (2002). *Democratic Citizenship Movements in the Context of Multi-layered Governance: The Case of the Bergama Movement*. Sabanci University and Bilkent University.
- Özdemir, İ. (2003). 'The Development of Environmental Consciousness in Modern Turkey', στο Richard Foltz (επιμ.), *Environmentalism in the Muslim World*. Boston: MIT Press.
- Robins, K. (1996). 'Interrupting Identities: Turkey/Europe', στο S. Hall & P. du Gay (επιμ.), *Questions of Cultural Identity*, London: SAGE Publications.
- Rollwagen, J. R. (1975). 'The City as Context: A Symposium', *Urban Anthropology* 4(1): 1-25.

- Salamon, L. M., Sokolowski, S. W. & List, R (2003). *Global Civil Society: An Overview*. Baltimore: The John Hopkins University.
- Sassen, S. (2001). *The Global City* Princeton: Princeton University Press.
- Şimşek, S. (2004). 'New Social Movements in Turkey Since 1980', *Turkish Studies* 5(2): 111-139.
- Voulvouli, A. (2009). *From Environmentalism to Transenvironmentalism: The Ethnography of an Urban Protest in Modern Istanbul*. Oxford: Peter Lang Publications.
- Wapner, P. K. (1996). *Environmental Activism and World Civic Politics*, New York: State University of New York Press.
- <http://www.gap.gov.tr/about-gap/history-of-gap> (πρόσβαση 17 Φεβρουαρίου 2011).